

РЕСПУБЛИКА ХУДУДЛАРИДА ШАҲАРЛАРНИ
САНОАТЛАШТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Ҳайдарова Сурайё Абдусаломовна
Жиззах давлат педагогика университети

Аннотация: мақолада Жиззах вилоятининг географик ва табиий шароитларида саноат кичик шаҳарчаларини ташкил этиш ва барпо этишнинг умумий ва ҳудудий жиҳатлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ҳудуд, саноат, махсус индустриал зона, кичик шаҳарча.

Аннотация: в статье анализируется общие и территориальные аспекты организации и создания индустриальных малых городов в географических и природных условиях Джизакской области.

Ключевые слова: регион, промышленность, особая индустриальная зона, малый город.

Annotation: In the article had been analyzed general end territorial aspects organization end the creation of industrial small towns in the geographical end physical conditions of the Jizakh region.

Key words: region, industry, special industrial zone, small town.

Саноат тармоқларини ҳудудий ташкил этиш ҳар бир мамлакат ва минтақа учун муҳим аҳамият касб этади. Ишлаб чиқариш самарадорлиги, маҳсулот сифати ва миқдори, хом-ашё ва ишчи кучи билан таъминланиши, иқтисодиётдаги ўрни кўп жиҳатдан муайян саноат тармоғининг ҳудудий жойлашуви ва ташкил этилиши билан боғлиқ.

Замонавий саноат тармоқларини ҳар қандай мамлакатда ривожлантириш мумкин. Бунда айнан саноат тармоғини жойлаштириш тамойиллари ва омилларини ҳисобга олиш керак бўлади.

Инсоният тарихининг турли даврларида шаҳарлар муайян функцияга ва вазифага эга бўлади. Бу ўз навбатида ижтимоий меҳнат тақсимоотида шаҳарларнинг ихтисослашувига сабаб бўлади.

Маълумки шаҳарлар генетик жиҳатдан, яъни вужудга келиш жараёнида қайсидир ишлаб чиқариш соҳаси билан боғлиқ бўлади ва бинобарин қадимги даврлардан бери айрим шаҳарларни муайян ишлаб чиқариш марказлари сифатида билиш расм бўлган. XIX аср охири ва ундан кейинги даврларда саноат тармоқларининг кенг кўламда ривожланиши шаҳарларнинг саноат тармоқлари бўйича ихтисослашувига олиб келди. Шаҳарлар баъзи саноат тармоқларининг йирик марказларига айланди ва бу ҳолат шаҳарларнинг мамлакат, минтақа ҳамда дунёдаги аҳамиятини белгилаб берди.

Шаҳарларнинг ихтисослашувига бир қанча омиллар таъсир кўрсатади:

- ✓ Ишлаб чиқаришни жойлаштириш омиллари;
- ✓ Аҳолининг табиий ва механик ҳаракати;
- ✓ Фан ва технология тараққиёти.

Жиззах вилояти ҳудудида табиий шароит ва ресурслардан фойдаланиш қадимдан ўзига хос хусусиятларга эга. Вилоят ҳудуди асосан қишлоқ хўжалигининг турли йўналишларини ривожлантириш имкониятларига ега бўлганлигини эътироф етган ҳолда, саноат тармоқларининг шаклланиши учун муҳим омиллар мавжудлиги ҳам таъкидланади. Жиззах вилояти аҳоли пунктлари негизида саноат тармоқларини шакллантириш ва аҳоли пунктларини саноат тугунларига айлантириш омиллари қуйидагилардан иборат:

- ❖ Вилоят тоғ ва тоғ олди туманларида аҳоли миқдори жиҳатидан йирик қишлоқ ва шаҳарчаларнинг мавжудлиги;
- ❖ Вилоят ҳудудида мамлакат ва халқаро аҳамиятга эга магистрал темир ва автомобил йўллариининг ўтганлиги;
- ❖ Чўл туманлари марказлари ва бошқа аҳоли пунктлари ўртасида транспорт тизимининг қулай шаклланганлиги;
- ❖ Чўл туманлари марказлари бўлган шаҳарчаларнинг йирик транспорт йўллари устида жойлашганлиги.

Албатта, минтақада саноатни ривожлантириш аввало, маҳаллий ресурслар асосида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга, замонавий ишлаб чиқаришни ташкил этиш фақат маҳаллий ресурсларгагина таяниб иш бошлашни тақозо этмайди. Хусусан, замонавий транспорт тизими хом-ашё ва энергетика муаммоларини тўла ҳал эта олади. Бинобарин, ҳар қандай ҳудудда турли даражадаги саноат корхоналарини шакллантириш имкониятлари мавжуд.

Айни вақтда Жиззах вилояти саноат тармоқларини шакллантириш борасида бирмунча ишлар амалга оширилган. Хусусан, Жиззах махсус индустриал зонасининг ташкил этилиши, туманлар ҳудудида режалаштирилаётган бир қанча ишлаб чиқариш корхоналарни мисол келтириш мумкин. Бу ишларни амалга ошириш учун биринчи навбатда вилоят ҳудудидаги шаҳарчаларнинг саноатни ривожлантира олиш салоҳиятига атрофлича баҳо бериш мақсадга мувофиқдир. Туманлар ҳудудидаги саноат ишлаб чиқариш корхоналари асосан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашган.

Жиззах вилояти республикада табиий шароитининг кескин тафовутларга эгаллиги билан ажралиб туради. Бу ҳолат асосан вилоят ҳудудининг тоғ ва текислик чўл ҳудудларига ажралганлигидир. Айни ҳолат вилоятдаги иқтисодий ва ижтимоий географик омилларни ҳам белгилаб беради. Бинобарин, хўжаликнинг шаклланиши, аҳоли жойлашуви ва ривожланиши иқтисодий ривожланиш хусусиятлари ва бошқа жиҳатларнинг географик тавсифи ўзига хос

тарзда тавсифга эгадир. Айна шароитда саноатнинг ривожланиши муайян иқтисодий ва ижтимоий географик омилларга боғлиқ эканлиги таъкидланади. Хусусан саноат шаҳарчаларини ривожлантириш учун вилоятда бир қанча имкониятлар мавжудки, улардан унумли фойдаланиш ҳудуднинг индустриал ривожланишида катта аҳамият касб этади.

Жиззах вилояти туманларидаги муайян аҳоли пунктларини кичик саноат шаҳарчаларига айланттириш асосан қуйидаги иқтисодий ва ижтимоий географик омилларга боғлиқ:

- Аҳолининг табиий ва механик ҳаракати, ҳудудий таркиби;
- Вилоятдаги транспорт тизимининг ҳудудий шаклланиши.
- Вилоятдаги саноат тармоқларини жойлаштириш салоҳиятига эга аҳоли пунктлари.

Ушбу омилларни ҳар томонлама тадқиқ қилиш тақозо этилади. Ҳар бир омилнинг саноат шаҳарчаларини шакллантиришга таъсири атрофлича таҳлил қилиниши мақсадга мувофиқдир. Бу борада баъзи мулоҳазаларни маълум таҳлилларга таянган ҳолда келтириш мумкин:

❖ Вилоят аҳолиси йиллар давомида миқдорий кўпайиш тенденциясига эга, бу асосан аҳолининг табиий кўпайиши ҳисобига кечмоқда, аҳолининг механик ҳаракати мустақиллик йиллари давомида умумий ҳолатда манфий сальдога эгадир. Ички миграция иқтисодий ва ижтимоий муҳит таъсирида эканлигини туманлар бўйича аҳоли кўчишининг ўзгаришларида кўриш мумкин. Масалан, Мирзачўл туманида бир қанча йиллар давомида кўчиб кетувчилар катта миқдорда бўлгани ҳолда сўнгги бир неча йил давомида кўчиб келувчиларнинг кўплиги бўйича бошқа туманлардан олдинда туради.

❖ Аҳолининг ҳудудий таркиби вилоятда саноатнинг турли тармоқларини шакллантириш талабларига бирмунча жавоб беради. Ёш ва жинсий таркибнинг мутаносиблигини эътироф этган ҳолда, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни тизимлаштириш кераклиги таъкидланади.

Бунинг учун биринчи навбатда меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан таъминлаш, уларнинг малакасини ошириш талаб этилади.

Транспорт тизими вилоят ҳудудида саноатни ривожлантиришнинг энг катта имкониятларга эга омилдир. Халқаро ва мамлакат аҳамиятига эга магистрал темир ва автомобил йўллари билан бир қаторда вилоятнинг ички ҳудудларини боғловчи транспорт йўллари ҳам шундай имкониятлар бериши таъкидланади. Транспорт йўналишлари ва улар атрофида жойлашган аҳоли пунктларининг саноатлашиш имкониятлари ҳудудий нуқтаи назардан турли даражададир. Аҳоли пунктларида саноатнинг транспорт тизими билан уйғун ривожлантириш бир қанча омилларга боғлиқ. Булар:

- Транспорт йўлларининг серкатновлиги;

- Йўлнинг йирик магистраллар ва марказий ўрин тутувчи ҳудудларга яқинлиги;

- Аҳоли пунктларининг демографик ривожланиши баробарида меҳнат ресурсларининг етарлилиги;

- Табиий ресурслар билан етарли даражада таъминланганлик.

Ҳудуд саноатининг ривожланишида магистрал йўллар билан боғланиш, шу билан бирга уларга нисбатан жуда яқин жойлашмаганлик маъқулланади. Серкатнов йўллар яқинида фақат хизмат кўрсатиш шоҳобчаларини шакллантириш мумкин, ишлаб чиқаришнинг бошқа тармоқлари учун эса йирик аҳоли пунктларига яқинлик талаб этилади.

Вилоятда саноат тармоқларини жойлаштириш салоҳияти энг юқори бўлган аҳоли пунктлари биринчи навбатда туман марказларидир. Бу аҳоли пунктлари олдиндан баъзи саноат тармоқларининг шакллантирилганлиги, аҳоли сонининг нисбатан кўплиги, транспорт тизимидаги қулайлик хусусан, асосий йўллар устида жойлашганлиги билан ажралиб туради.

Шу билан бирга юқорида назарда тутилган асосий омиллар таъсирида муайян имкониятларга эга аҳоли пунктларини саноатлаштириш мумкинлиги белгиланади. Бу аҳоли пунктларининг имкониятлари у ёки бу даражада салмоқли бўлиши мумкин. Бу имкониятларни ўрганиш ва ҳулосалар чиқариш учун махсус тадқиқот ўтказиш талаб этилади.

Сўнгги йилларда республикада рўй бераётган ўзгаришлар, жумладан янги турдаги саноат корхоналарининг бунёд этилаётганлиги, мамлакат тараққиётида янги индустриал босқичнинг бошланишидан дарак беради. Бу борада йирик шаҳарларда қурилаётган корхоналар билан бирга, эркин иқтисодий зоналар, махсус индустриал зоналар атамалари остида шаклланаётган саноат ва ишлаб чиқариш ҳудудлари алоҳида аҳамиятга эгадир.

Жиззах шаҳри ва атрофида шаклланаётган махсус индустриал зона, вилоятда саноат тармоқларини вужудга келтириш ва ҳудудий жойлаштиришга янгича ёндашувнинг мисолидир. Биринчи навбатда, Жиззах шаҳри ҳудудида кўплаб енгил саноат ва замонавий машинасозликнинг тармоқлари кичик корхоналари ўз фаолиятларини бошлаган бўлса, эндиликда республика ва ҳатто Марказий Осиё минтақаси миқёсида аҳамиятга эга бўлган корхоналар қурилишига ўтилмоқда. Зафаробод тумани ҳудудида нефтни қайта ишлаш корхонасининг ишга тушиши Жиззах вилоятининг ҳудудий ривожланишидаги иқтисодий географик омилларни янгича талқин қилинишига олиб келди, бинобарин саноат шаҳарчаларини шакллантиришни муҳим ва долзарб вазифалар қаторига қўшади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ҳайдарова, С., & Юсуфов, Ж. (2021). КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДОШУВ АСОСИДА ГЕОГРАФИЯ ДАРСЛАРИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ. *Журнал естественных наук*, 1(2).
2. Usarov, J. E., Eshnayevev, N. J., & Haydarova, S. A. (2020). Defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution. *IEJRD-International Multidisciplinary Journal*, 5(8), 6.
3. Gapparov, A., & Khaydarova, S. (2020). Population Systems In The Reclaimed Lands Of The Republic Of Uzbekistan. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
4. Haydarova, S. (2021). GEOGRAFIYA DARSLARIDA ELEKTRON TAQDIMOTLARDAN FOYDALANISH. *Журнал естественных наук*, 1(1).
5. Haydarova, S. (2021). Geografiyani o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning tatbiq etishning o'quvchi psixologiyasi bilan bog'liq jihatlari. *Журнал естественных наук*, 1(1).
6. Haydarova, S. (2021). GEOGRAFIYA FANI O'QITUVCHISI KOMPETENTLIGI VA UNING ZAMONAVIY TALABLARI. *Журнал естественных наук*, 1(1).
7. Haydarova, S. (2021). Фанни компетенциявий ёндошув асосида ўқитишнинг ўқувчи ёш психологик хусусиятларига боғлиқ жиҳатлари. *Журнал естественных наук*, 1(1).
8. Haydarova, S., Mavlonov, X., & Muxamedov, O. (2021). Arid mintaqalarda yer resurslaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari (Jizzax viloyati misolida). *Журнал естественных наук*, 1(1).
9. ABDUSALOMOVNA, H. G. F. O. Q., & KOMPETENTLIGI, V. U. Z. T. (2021). INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. *SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 1, 02.
10. COMPETENCIES, A. K. F. O. P. (2020). OF SCHOOLCHILDREN IN GEOGRAPHY. *INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION*, 1, 5.
11. Gapparov, A., Haydarova, S., & Zaynutdinova, D. (2020). Мустақиллик йилларида Жиззах вилояти аҳолисининг демографик ривожланиши. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
12. Haydarova, S., Kuldasheva, S., Abdullayeva, S., & Shokhrukh, K. (2021). Modern Technologies in Improving the Quality of Teaching. *Журнал естественных наук*, 1(1).
13. ABDUSALOMOVNA, H. S. (2021). GEOGRAFIYA FANI O'QITUVCHISI KOMPETENTLIGI VA UNING ZAMONAVIY TALABLARI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 1(02), 29-36.
14. Gapparov, A., Haydarova, S., & Kayumova, M. (2020). Жиззах вилоятида урбанизация жараени ва унга таъсир этувчи омиллар. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
15. Abdusalomovna, K. S. (2020). FORMATION OF PRACTICAL COMPETENCIES OF SCHOOLCHILDREN IN GEOGRAPHY. *International journal of discourse on innovation, integration and education*, 1(5), 384-387.

16. Nazarovna, T. Z., Azamkulovich, D. F., Jurayevna, M. N., & Abdusalomovna, H. S. (2016). Mortality and life expectancy rates of population of the Republic of Uzbekistan in the years after independence. *European science review*, (3-4).

17. Haydarova, S. (2021). methods of assessing the practical competense of scholchildren (on the example of geography). *Журнал естественных наук*, 1(1).

18. Haydarova, S. (2021). O'QUVCHILARNING GEOGRAFIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA PEDAGOGIC-PSIXOLOGIK YONDOSHUV. *Журнал естественных наук*, 1(3).

19. Усаров, Ж. Э., & Хайдарова, С. (2021). Фанни компетенциявий ёндошув асосида ўқитишнинг ўқувчи ёш психологик хусусиятларига боғлиқ жиҳатлари. *Science and Education*, 2(Special Issue 1), 266-275.

21. Haydarova S., Usarov J., Eshnayevev N. defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution // *Журнал естественных наук*. – 2021. – Т. 1. – №. 1.

22. Haydarova S. et al. MIRZACHO'L O'LKASIDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI // Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.

23. Haydarova S. GEOGRAFIYA FANI O 'QITUVCHISI KOMPETENTLIGI VA UNING ZAMONAVIY TALABLARI // *Журнал естественных наук*. – 2021. – Т. 1. – №. 1.

24. Nazarovna, T. Z., Azamkulovich, D. F., Jurayevna, M. N., & Abdusalomovna, H. S. (2016). Mortality and life expectancy rates of population of the Republic of Uzbekistan in the years after independence. *European science review*, (3-4).

25. ABDUSALOMOVNA H. S. GEOGRAFIYA FANI O 'QITUVCHISI KOMPETENTLIGI VA UNING ZAMONAVIY TALABLARI // INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – Т. 1. – №. 02. – С. 29-36.

26. Eshbekovich U. J., Jumayevich E. N., Abdusalomovna H. S. Defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution // *International Engineering Journal For Research & Development*. – 2020. – Т. 5. – №. 8. – С. 6-6.

27. Khaydarova, S. A. (2022). FORMATION OF PRACTICAL COMPETENCES OF SCHOOLCHILDREN IN GEOGRAPHY. *Journal of Geography and Natural Resources*, 2(01), 50-57.

28. Usarov, J. E., Khimmataliev, D. O., Makhmudova, D. M., Abdusalomovna, H. S., & Nizamiddinovich, E. A. (2023). Pedagogical Foundations of the Student's Individual Training Trajectory. *Telematique*, 22(01), 1259-1264.